

Langdistancehandel i romersk jernalder – fra gaveudveksling til aftalehandel

Af Ulla Lund Hansen

1. Indledning

Vareudveksling – handel – er et integreret element i det forhistoriske samfund og vigtig for dets funktioner udadtil og indadtil. Jeg skal her begrænse mig til emnet indenfor perioden romersk jernalder fra omkring Kr.f. til ca. 400 e.Kr.

»Handel« har som begreb eksisteret fra arkæologiens barndom, fra såsnart man erkendte tilstedeværelsen af fremmed producerede genstande, men materialet blev som oftest formalistisk bearbejdet ud fra datidens egne forudsætninger og økonomiske begreber (1).

Et markant skel indtræder ved arkæologiens orientering indenfor etnografiske og økonomiske teoridannelser fra 1950'erne og fremefter, ofte baseret på ikke-europæisk materiale. Således har især K. Polanyi ved sit substantivistiske grundsyn i en årrække præget debatten (2). Polanyis teoridannelse er indarbejdet i den evolutionistiske forskningsretning, der ofte indgår i en nyevolutionistisk holdning. Vigtigt er her en helhedsbetragtning af samfundets sociale, politiske, økonomiske og teknologiske forhold. Dette illustreres f.eks. tydeligt af E.R. Services teoridannelse (3), hvor bestemte grundtyper af social/politisk organisation er ledsaget af bestemte distributionssystemer.

Dele af de senere års forskning har påpeget, at distribution er underlagt et langt mere nuanceret mønster end Polanyi fremstillede vareudvekslingens forløb. Således har flere påvist, at vareudveksling kan foregå via

et langt mere kompliceret mønster afhængig af bl.a. sociale/politiske systemer, afstand, varens art (prestigevarer, daglige nødvendigheder) osv. (4). En stadig differentiering af udvekslingsmodeller finder sted.

I nyere tid har bl.a. såvel substantivistiske som nyevolutionistiske modeller været anvendt ved fortolkningen af det romerske importmateriales spredning.

Ved tilbundsgående analyser af det konkrete materiale kan opnås særdeles nuancerede resultater uden at et etableret begrebsapparat forflygtiges. Udvekslingsbilledet vil herved vise sig særdeles komplekst, mere end det ofte kommer til udtryk, hvor en model kun punktvis afprøves med udvalgte dele af det forhåndenværende materiale. Naturligvis følger ikke alle forskere modeldannelserne fuldt ud. Mange har ment, at materialet ikke altid kunne bære så langt. Alligevel må man sige, at de sidste års debat bl.a. vedrørende samfundsstrukturer og udvekslingsformer har gjort forskningen langt mere bevidst vedrørende diskussionens substans.

2. Samfundsstruktur, den romerske imports rolle i samfundet

For romersk jernalders vedkommende må det idag stå klart, at det store og mangesidede materiale tydeligt peger mod et samfund organiseret i stratificerede høvdingedømmer, en hierarkisk organisation, hvor høvdingen (fyrsten) er ansvarlig for politiske, økonomiske

Fig. 1. Diagrammer over danske gravfund fra ældre romertid (periode B) og yngre romertid (periode C) indeholdende romersk import (bronze- og sølvkar, glaskar, spejle, glas, glasspillebrikker). Diagrammet er for hver af de to hovedperioder opdelt i kategorierne bronzekar (import), glas (import), og disse graves smykkeudstyr af metallerne guld, sølv, bronze og jern (fingerringe, armringe, berlokker, fibler, nåle, dertil mønter mv.).

For hver gruppe skelnes mellem landsdelene Sjælland med Møn (S), Lolland-Falster (LF), Bornholm (B), Fyn (F) og Jylland (J).

Hver søjle angiver antal genstande x10

antal grave

Genstande af guld, sølv, bronze og jern af ovennævnte kategorier er optalt enkeltvis ligesom importen.

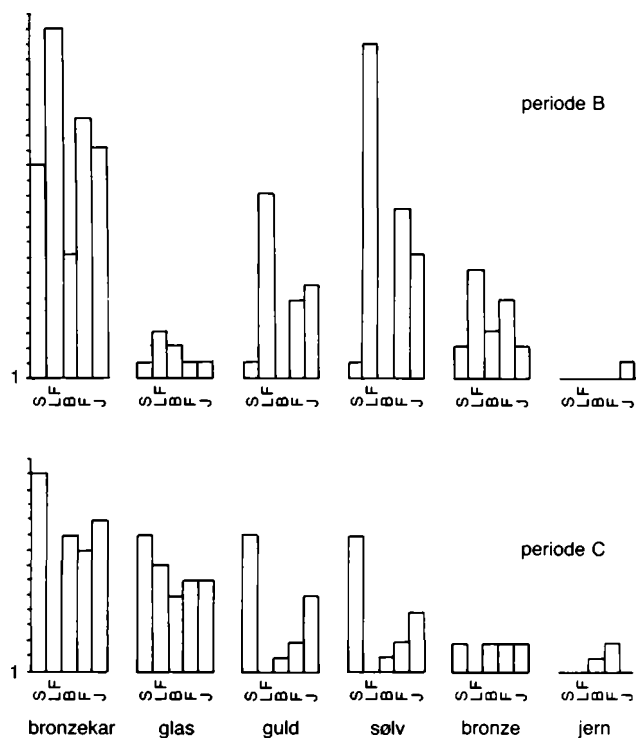
Af periode B og C diagrammerne ses, at megen import i en landsdel er ledsaget af stor anvendelse af guld og sølv i gravudstyret. Løsfundne ædelmetalstykker (der ikke er medregnet her) forrykker ikke dette billede, men forstærker det derimod (se Lund Hansen 1977).

I ældre romertid ses en klar sammenhæng mellem megen bronze- og sølvimport samt guld og sølv, dertil langt mindre anvendelse af bronze, og slet ikke af jern. Områder med mindre andel i importen har i snit færre genstande af guld og sølv i gravene, men i stedet bronzesmykker.

I yngre romertid ses en tilsvarende sammenhæng. Sjællands dominans i fase C1b og delvis i C2 ses tydeligt i diagrammerne. Ud over Sjælland har kun Jylland en nævneværdig andel i guld- og sølv mængden. Bronze og jern finder en vis anvendelse til smykker, på Bornholm og Fyn er disse metaller lige så almindelige som guld og sølv. Dette understreges yderligere af analyser af smykkemetaller (se Lund Hansen 1977), der har vist en generelt mere sparsom anvendelse af ædelmetaller i yngre romertid på Fyn sammenlignet med Sjælland. Adgangen til guld og sølv har således klar sammenhæng med et områdes importmængde. Dette afspejler ud over adgangen til ædelmetallerne også faste regler for dets anvendelse i social sammenhæng.

Lolland-Falster ses at dominere i importmængde i gennemsnit pr. grav i ældre romertid, i stærk kontrast til yngre romertid, hvor Sjælland dominerer.

Glasimporten udgør i yngre romertid i alle landsdele en langt større andel af den samlede import end i ældre romertid.

Guldgenstandene følger i ældre og yngre romertid importdominerende områder, Lolland-Falster og Sjælland. Sølvets anvendelse som gravudstyr følger guldets anvendelse. Bronze som smykkemateriale er i importgrave langt mere almindeligt i ældre end i yngre romertid, jern er sjældent i ældre romertid, men i yngre romertid lidt mere almindeligt på Bornholm og Fyn. Det skal understreges, at analysen her kun gælder grave med import. (Ulla Lund Hansen del. 1984).

og rituelle funktioner. I det frie Germaniens samfund i romersk jernalder eksisterer ikke én men flere økonomiske sfærer, hvilket også det redistributive system indebærer på dette stratifikationsniveau (5). Tilsvarende sfæreøkonomi kan dokumenteres mere udførligt i visse grænseområder til Romerriget. Dertil kommer, at Ro-

merrigets interne økonomi ikke er så ensartet, som den ofte fremstilles, især i ældre økonomiske værker. Nyere analyser påpeger, at Romerriget foruden egentlig mønt og markedsøkonomi også har langt enklere udvekslingsformer – især i landdistrikterne (6).

Den vareudveksling, der i denne artikel fokuseres

på, har sit materielle udgangspunkt i Italien og de romerske provinser. Genstandsgrupperne, der eksporteres fra Romerriget til det frie Germanien, tjener i det germanske samfund en række formål:

1) statusmarkering, 2) relationsbindende faktor mellem familier (slægter) ved diverse lejligheder, 3) redistributionsemne indenfor et lokalt områdes undersåtter, f.eks. til en hird, 4) emne for videre udveksling med fjernere germanske områder med andre sociale og/eller økonomiske relationer til et center end dettes lokale område, og 5) endelig som råvareforsyning.

Skiftende koncentrationer af romersk import i de germanske områder må markere skiftende politiske eller økonomiske centre i en øjensynlig ret ustabil samfundsorganisation. Denne mangel på stabilitet fremgår også af andre fundgrupper end gravene med import – bl.a. våbenofferfund, våbengrave m.v.

3. Gravfundenes repræsentativitet

Inden emnet »udvekslingsformer« uddybes, skal et punkt af afgørende betydning berøres, nemlig tolkningen af gravfund med import. Det diskuteres undertiden, om grave udstyret med romersk import kan danne basis for analyser af samfundsstrukturer eller for erkendelsen af områder af særlig betydning, og derved i realiteten belyse udvekslingssystemer m.v. Det centrale i denne diskussion er, om gravskikken – indbefattet den romerske import – blot afspejler en lokal gravritus. Endvidere har de i yngre romertid iagttagne tyngdepunktsforskydninger på Sjælland m.v. været diskuteret (7). Dette er sket med baggrund i en afvisning af den findelte kronologi i yngre romertid. Denne kronologi er for Danmarks vedkommende imidlertid blevet yderligere bestyrket af nye kronologiske analyser (8).

Ofte er hovedargumentet vedrørende graves repræ-

sentativitet, at importgravene ikke understøtter eller svarer til det billede andre fundgrupper, som f.eks. våbengrave, udtrykker. Mod dette synspunkt må indvendes følgende: Det stærkt skiftende billede af tyngdepunkter af sociale/økonomiske centre, som importen efter min opfattelse udtrykker, er ikke resultat af skiftende, lokalt begrænsede gravritus. Analyser viser, at de romerske importgenstande i gravene er fordelt efter faste regler i bestemte mønstre karakteriserende den gravlagtes status, samt måske også via dette personens betydning for kontakt med slægtens aner. Blot et af mange beviser på importens faste struktur er dens tilsvarende relation til de øvrige gravgaver, guld, sølv m.v. Genstandene ledsager hinanden i bestemte relationer indenfor bestemte hierarkier (fig. 1).

Den iagttagne stratificering gravene imellem i ældre og yngre romertid udviser tilsvarende faste relationer (9).

Selv om man gennem hele romertid kan tale om diverse tyngdepunkter, er de øvrige områder i en given periode ikke helt uden import i gravene. Man må også der have tillagt de omtalte genstande en betydning ved gravlæggelsen, ellers havde man f.eks. omsat genstanden til dens værdifulde metalindhold ved omsmelting.

Hvis importgenstandene blot afspejler en lokal gravskik og således har eksisteret overalt, burde de romerske genstande også findes i andre fundkategorier som f.eks. på bopladserne. Dette er imidlertid praktisk taget aldrig tilfældet; i enkelte tilfælde træffes Terra Sigillata og mønter på bopladserne, men kun sjældent de øvrige importgrupper (10).

Hvis der skulle være tale om en vilkårlig varierende gravskik med eller uden import, ville der ikke kunne iagttages så store regionale forskelle blandt de samtidigt benyttede importtyper i de enkelte tidsafsnit in-

denfor et begrænset geografisk område som f.eks. det nuværende Danmark. Alle strukturer i et samfund kan i realiteten elimineres ved henvisning til gravskikkens eller andet arkæologisk kildestofs manglende repræsentativitet. Dette gælder ikke blot de iagttagne lov-mæssigheder vedrørende romersk import, guld og sølv m.v. i gravene, men også f.eks. våbenudstyr (11).

I områder med mange importrige grave findes som regel aldrig våben blandt gravudstyret. Årsagen hertil er endnu uvis.

Større fundenheder underbygger importens velafgrænsede rolle i samfundet. I Vorbasselslandsbyen er der f.eks. overensstemmelse mellem landsbyens største huse, de rigeste grave (med import m.v.), Terra Sigillata og den bedste kvalitet af den lokale keramik i storgården. Tilsvarende kendes fra andre totaludgravede bopladser, bl.a. de velbevarede nordtyske verfter (12). Også landsbymiljøet viser således en klar sammenhæng mellem social status, boligens kvalitet og størrelse, brugsgenstandenes kvalitet og art, samt gravudstyrets kvalitet og sammensætning.

Fysisk antropologiske og arkæologiske analyser af jernalderens skeletmateriale har vist en klar sammenhæng mellem legemshøjde, sundhed og statusmarkering i graven. Dette må bl.a. skyldes en sundere kost blandt den del af befolkningen, hvis grave markerer sig ved import, ædelmetaller osv. frem for den resterende del af befolkningen (13).

4. Nye bearbejdninger af ældre romertids import

Herefter skal kort omtales et par nyere fortolkningsforsøg af import i handelsmæssig og anden sammenhæng. Disse arbejder er fremkommet som nogle af de vigtigste bidrag efter de i note 1 omtalte værker. Fortolkningerne er meget forskelligartede.

E. Redlich: Politische und Wirtschaftliche Bedeutung der Bronzegefäße am Unterelbe und Saale zur Zeit der Römerkriege. Studien zur Sachsenforschung 2. Hildesheim 1980. Dette arbejde omhandler importerede keltiske og romerske bronzekar fra de sidste årtier før og de første årtier efter Kr. i området nord for Mainz samt mellem Weser og Weichsel (14). Fundene ved Rhinen og nær de romerske kasteller samt specielle nedlægninger er efter Redlich enkle at forklare. Det samme gælder fund ved øvre Elben og mellem Moldau og Eger, idet disse er resultat af det markomanniske riges deltagelse i vareudvekslingen under kong Marbod. I dette område lod man håndværkere af keltisk herkomst arbejde og tiltrak desuden romerske handelsfolk (15). Videre kan der mod nordøst, efter Redlich, iagttages et fremstød over Oder og Warthe til Weichselmundingen, dvs. i retning af Samlands ravforekomster. Vanskeligere at forklare for Redlich er tyngdepunkterne ved Saale, mellemste og nedre Elben samt Havel.

Efter Redlichs opfattelse er ovennævnte import kun i ringe udstrækning resultat af handel. Dette begrundes med, at der ikke fandtes tilstrækkelig med modbytter (16).

Redlichs holdning til keltiske og romerske importgenstandes spredning er unuanceret. Der skelnes mellem krigerisk erhvervede genstande, tribut og bestikelsesgaver, samt »handel« uden nærmere redegørelse for begrebets indhold.

Ud fra en kronologisk indfaldsvinkel må man endvidere tilslutte sig Kunows indvending, at de fire »bølger« ikke ved deres importformer kan dateres så snævert som forsøgt af Redlich (17). De af Redlich udskilte tre yngste »bølger« er efter oldsagerne at dømme stort set samtidige, og man mangler en argumentation for inddelingen ud fra lokale, daterbare genstande – en opdeling i Bla og Blb havde dog antagelig været mulig.

Mod Redlichs fortolkninger af et 1. årh.'s materiale, hvor handel stort set afvises, står Kunows fortolkning af ældre romertids importmateriale, hvor alle importgrupper betragtes som resultat af handelskontakter.

J. Kunow: Der römische Import in der Germania libera bis zu den Markomannenkriegen. 1983. Afhandlingen tager især stilling til kronologi, handel og funktion, samt de romerske genstandes spredning i det frie Germanien i ældre romertid. Kunows tese er, at der allerede fra begyndelsen af ældre romertid er tale om en egentlig handel. Ved dette forstås ikke gavegivning eller lignende spredning. Det vil sige, at Kunow trækker grænsen mellem et gavegivningssystem og egentlig vareudveksling længere tilbage i tid end de fleste andre, der har beskæftiget sig med emnet. J. Jensen ser således i sin seneste oversigt en udvikling i vareudvekslingen fra ældre til yngre romertid, fra et gavegivningssystem til et system, hvor også administreret handel, i form af langdistancehandel, eksisterer (18).

Kunow, der bearbejder ældre romertids importgenstande, ser en stor forskel mellem sen førromersk jernalder og fase B1 af ældre romertid, fordi antallet af grave med import i det frie Germanien i ældre romertid seksdobles og antallet af romerske kar tolvdobles. Samtidig sker der et skifte fra udelukkende urne- eller offerfunktion til egentligt gravudstyr (19).

Udbredelsen af den seneførromerske keltiske og den romerske import betragtes af Kunow som resultat af keltiske mellemhandlers virksomhed eller sporadiske romerske handelsekspeditioner (20). Først fra B1 regner Kunow med egentlig vareudveksling.

Mellem B1 og B2 ser Kunow kvantitativt ingen ændring i importen; den øjensynlige stigning begrundes med forskel i længden på fase B1 og B2 (21) (fig. 2-3). Dette gælder måske, når der ses på hele Germania libera. Betragtes Danmark separat, er billedet et gan-

ske andet. Selv når der tages højde for, at B2 antagelig er lidt længere end B1, sker der i det danske materiale mere end en fordobling af importmaterialet. Desuden har de romerske genstande i B2's grave en ganske anden karakter, og fundene her en anden sammensætning bl.a. med flere standardiserede typer (22).

Selv om der på Kontinentet synes at kunne iagttages et konstant niveau af romersk import – udlagt som et konstant handelsniveau (23) – er dette ikke tilfældet i Danmark. Her kan iagttages et klart skel mellem B1b og B2 (24). Endvidere er det klart, at der udbredelsesmæssigt såvel i Danmark som på Kontinentet, er stor forskel på B1 og B2. En række iagttagelser indenfor det danske materiale peger fra fase B2 mod forholdene i begyndelsen af yngre romertid, især fase C1b (ca. 210/220 – 250/260 e.Kr.). Yderligere er det først med B2, at mere betydelige importmængder træffes i Norge og Sverige.

5. Kontinentet – problemstillinger

Inden der fortsættes med problemet »handel«, skal der atter gøres opmærksom på problemstillinger i det kontinentale materiale for at få en række vigtige synspunkter frem til diskussion. Som fremhævet tidligere, er det af stor betydning at analysere især tre områder både separat og sammenlignende: 1) Romerriget, Italien og dets provinser, 2) den germanske grænsezone frem til Rhingrænsen, Limes, Donau, og endelig 3) det frie Germanien udenfor denne grænsezone (25).

ad. 1). Vigtigt for forståelsen af hele det europæiske udvekslingsbillede er en indsigt i Romerrigets samfundsmæssige, økonomiske, industrielle, håndværksmæssige og landbrugsmæssige situation. Denne er ingenlunde stabil. Italien og forskellige provinsområder har forskellige forudsætninger og udvikler sig forskelligt.

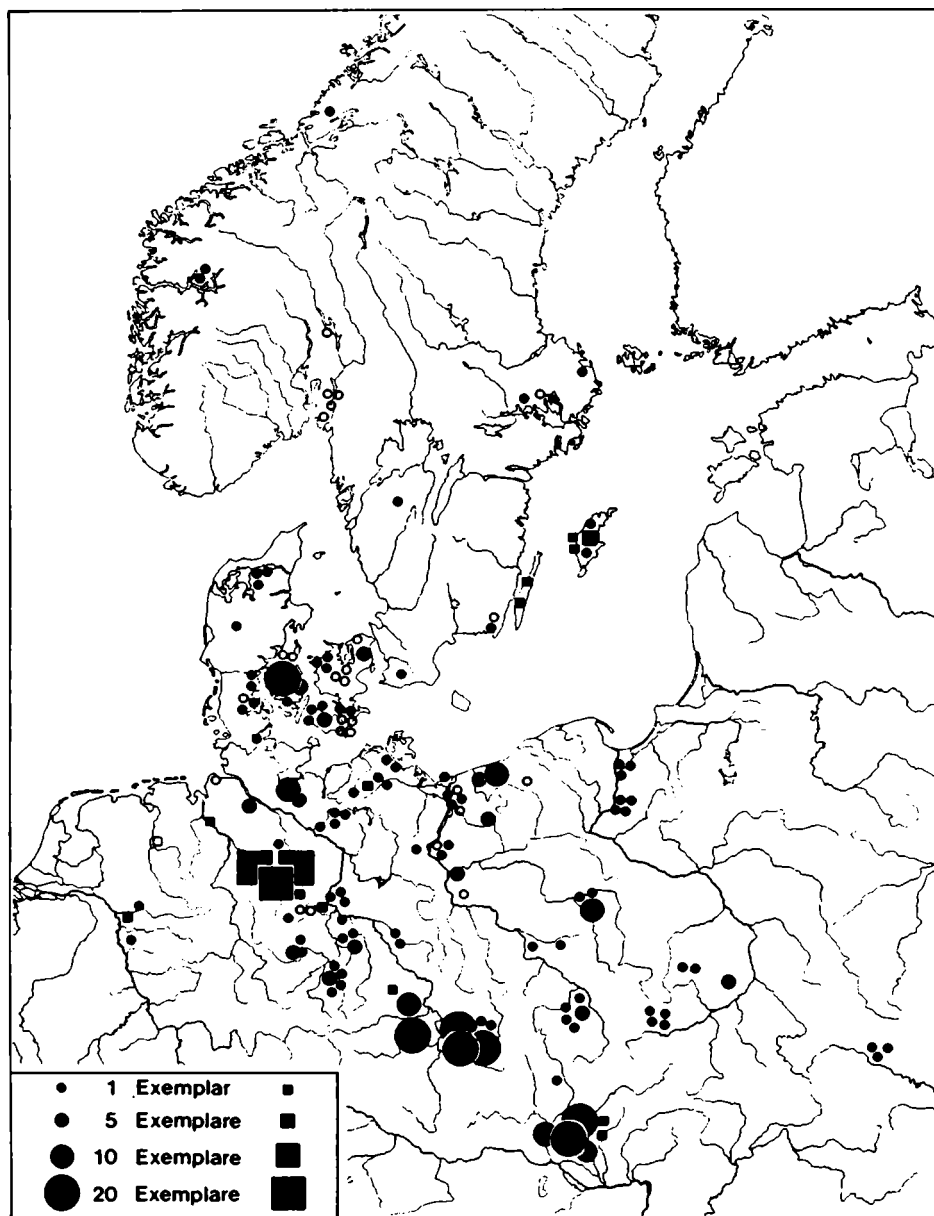
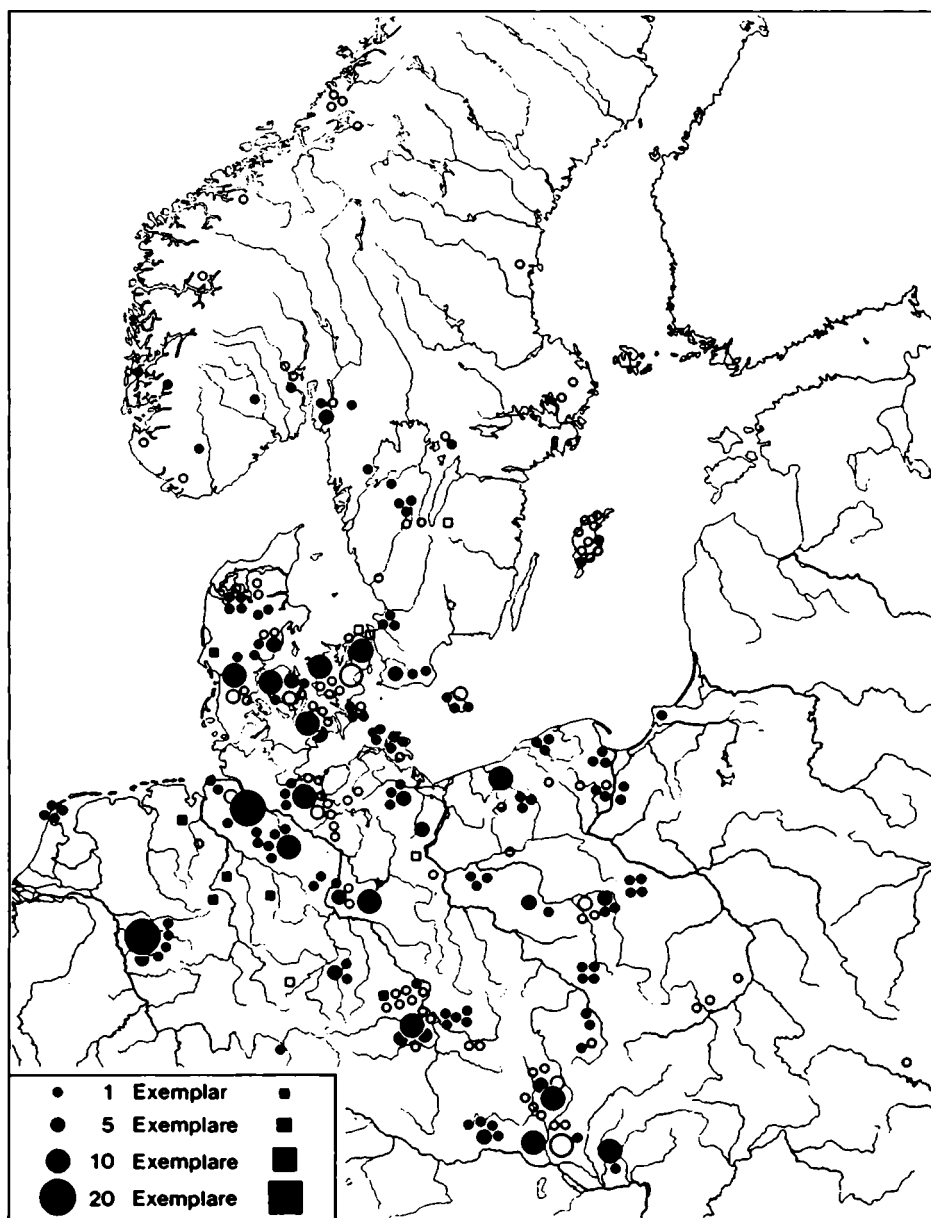

Fig. 2. Udbredelsen af romerske importkar i fase B1 i grave (cirkel) og ikke-grave (firkant). Udfyldt signatur: sikker datering. Åben signatur: sandsynlig datering. (Kunow 1983, s. 173 kort 3).

Fig. 3. Udbredelsen af romerske importkar i fase B2 i grave (cirkel) og ikke-grave (firkant). Udfyldt signatur: sikker datering. Åben signatur: sandsynlig datering. (Kunow 1983, s. 174 kort 4).

ad. 2). Også »grænsezonen« repræsenterer et særdeles uensartet billede geografisk og tidsmæssigt. Ikke mindst de til enhver tid rådende politiske forhold er stærkt bestemmende for grænsezonens relationer til de romerske provinsområder. Efterhånden som netop denne zone, såvel blandt forhistoriske som provinsialromerske arkæologer, er blevet genstand for større bevågenhed, bliver billedet til stadighed mere komplekst. Således har germanske objekter fundet i de romerske kasteller og deres naboområder hidtil næsten ikke været genstand for opmærksomhed endsige bearbejdning. Dette materiale er en ny og vigtig kilde til et mere indgående kendskab til relationerne mellem germanerne og romere langs Romerrigets grænse.

Til forskellig tid spiller et eller flere af grænsezonens områder en afgørende rolle for kontakterne til de fjernere germanske områder. Svingninger i importens karakter, mængde, udbredelse og sammensætning i Skandinavien er afhængig af interne forhold i de romerske provinser og i grænseområdet. Hertil kommer faktorer som kontaktmuligheder og den videre forbindelse til andre germanske folk, samt modtagerområdets politiske og økonomiske situation.

De varierede forhold langs Romerrigets grænse er tidligere blevet skitseret (26). Her skal i stedet påpeges et hidtil upåagtet forhold af betydning for handelen mellem Romerriget og de germanske områder. I det grænsenære germanske område op til Romerriget træffes visse steder germanske stammer eller dele af sådanne med særlige relationer til Romerriget. Karakteristiske eksempler er således Sweberne ved øvre Rhin, Neckarsweberne, og dele af Chatterne nord for Limes. Disse stammer fungerer som stødpudetropper og bebor begrænsede områder i det såkaldte »glacis« (27). Langs hele grænsen blev det tilstræbt at holde denne zone fri for germansk bosættelse, dels for at give den

romerske hær større råderum, dels for at afværge germanske overraskelsesangreb. De tilstræbte øde landzoner op til Romerrigets grænse kan iagttages adskillige steder. Fundstoffet viser, at de omtalte germanske befolkningsenheder repræsenterer de stærkest romaniserede dele af den germanske befolkning udenfor Romerriget. De regnedes i en vis grad som hørende til riget. Deres rolle i såvel freds- som urotider har været bemærkelsesværdig og indvirkede på andre dele af Germanien. De har således indtaget en afgørende rolle i vareudvekslingsforløbet.

Tilstedeværelsen af »glacis'et«, hvis dybde endnu er uafklaret, og de dér meget spredtboende germanske folk, gør forståelsen af hele fundbilledet i en del af grænsezonen yderst kompliceret. Fundbilledet for romersk producerede genstande blandt ovennævnte er atypisk. Samtidig forrykkes i disse år udbredelsesbilledet af en række provinsialromerske småvarer som f.eks. fibler (28). Romerske hverdagsforbrugsvarer af forskellig art, fødevarer, nydelsesmidler, brugsgenstande m.v. blev i stor stil afsat i grænsezonen, samt opkøbtes af germanere bag grænsen. Disse genstande indgik i de grænsenære germanske folks daglige husholdning.

6. Vareudveksling i det frie germanske område

Siden Eggers' arbejde (29) er den skandinaviske importmængde forøget med mere end 50% (30). Det kontinentale stof er ligeledes forøget betydeligt (31).

Det skandinaviske materiale, herunder, især det danske, inddeles i det følgende kronologisk i faserne Bla, Blb, B2, B2/Cla, Cla, Clb, C2, C3, der er bygget op over dansk materiale (32). Denne inddeling svarer i stor udstrækning, især hvad fiblerne angår, til den kontinentale kronologi (33) (fig. 4).

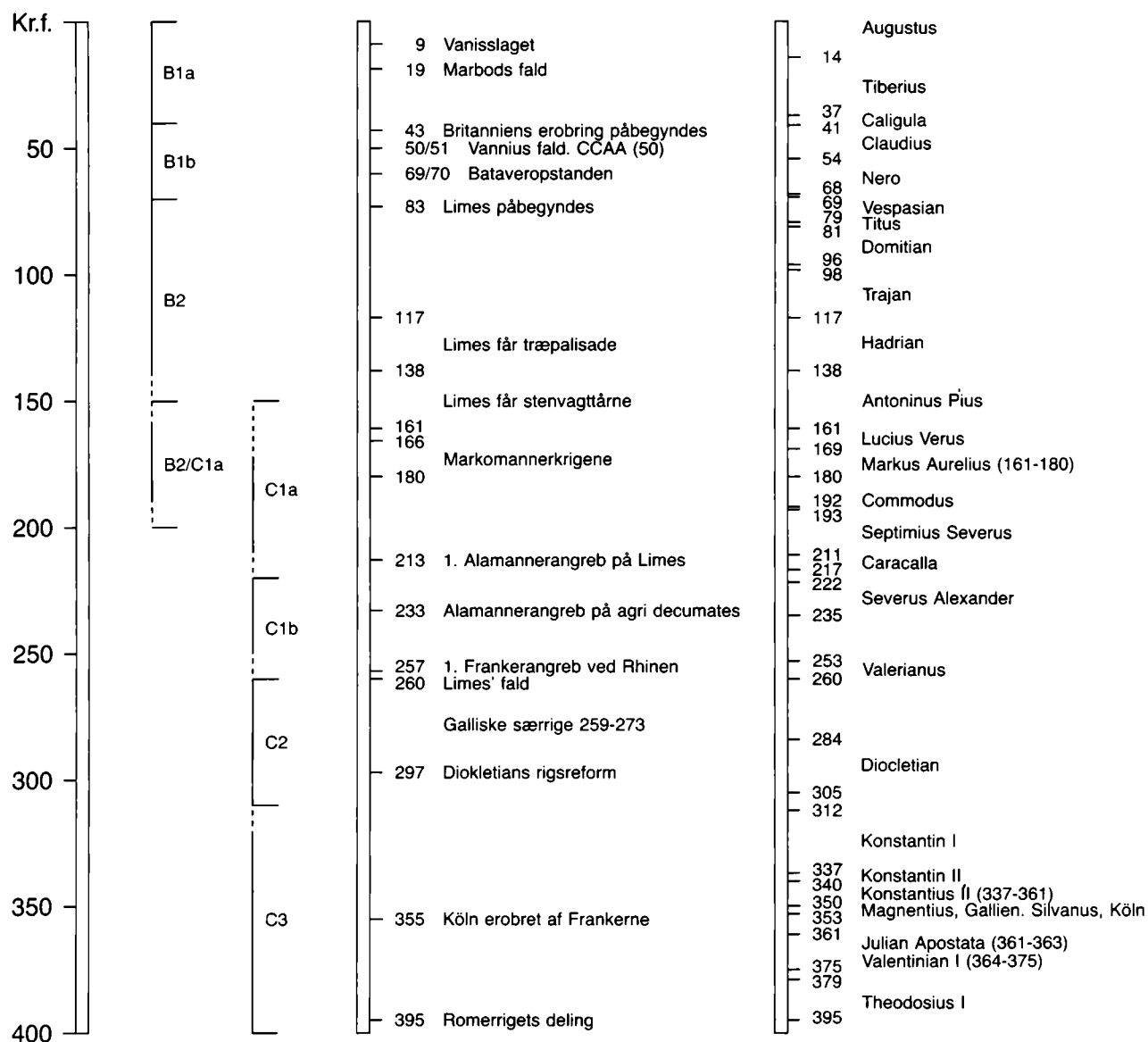

Fig. 4. Kronologiskema omfattende de i artiklen anvendte faser i ældre romertid (B1a, B1b, B2) og yngre romertid (B2/C1a, C1a, C1b, C2 og C3), vigtigere politiske begivenheder i Romerriget eller Germania libera, og de i denne sammenhæng mere betydelige romerske kejsere. (Ulla Lund Hansen del. 1984).

Hovedpunkterne i den følgende vurdering af vareudvekslingens eller handelens karakter bygger på følgende analyser: kronologiske analyser, analyser af importens omløbstid i Skandinavien i relation til Romerriget, udbredelsesanalyser af denne import samt importens relationer til andre fundgrupper. Hertil kommer en analyse af kvalitet eller sjældenhed kontra masseproduktion og en analyse af importgenstandes »samlethed«, dvs. oprindelige samhörighed i services eller sæt (34). Desuden omtales importens repræsentation i gravfund og gravenes sociale struktur, politiske forhold i Germania libera herunder grænsezonen, samt i Romerriget. Disse emner vil det føre for vidt at komme særskilt ind på her, og de vil blive fremlagt i anden forbindelse (34a).

Betrages de enkelte kronologiske faser med baggrund i ovennævnte analyser, fremtræder klare variationer i mængden af import områderne imellem. Inden for det danske område kan et eller flere magtcentre i de enkelte faser af romertid erkendes:

Fase B1a: Lolland-Falster og østlige Midtjylland. To betydelige centre er specielt Lolland og Midtjylland.

Fase B1b: Fyn.

Fase B2: Fyn, Syd- og Østjylland, Lolland-Falster og Sjælland (Nord- og Midtsjælland).

Fase B2/C1a & C1a: Østfyn, Sydøstsjælland, spredte grupper i Jylland (omkr. Mors, nord for Århus, Sønderjylland) og Bornholm. Vigtigste område er Syddanmark (syd for linien Esbjerg-København).

Fase C1b: Øst- og Sydsjælland. Dertil i mindre udstrækning Sydøstfyn, Østjylland og Bornholm.

Fase C2: Stevns og tilstødende dele af Østsjælland, Sydøstfyn og Østjylland (mere dominerende end i C1b).

Fase C3: Sydøstfyn og Østjylland.

Ved en analyse af importindholdet i de enkelte faser ses en ændring mellem *fase B1b og B2*, der ikke blot er kronologisk betinget. I B2 er udbredelsen langt større, sammensætningen i typer mere ensartet, og der forekommer færre sjældenheder. Det vil sige, at en vis standardisering kan iagttages. Relationer til de øvrige skandinaviske områder viser sig først nu indenfor importmaterialet. Dette falder igen sammen med en tilsvarende langt bredere udbredelse af importsager på Kontinentet (35). Overgangsfasen *B2/C1a og fase C1a* i yngre romertid er mængdemæssigt sparsomt repræsenteret, men dog mere righoldige end både B1a og B1b. I deres udbredelse og sammensætning m.v. viser disse faser en opløsning af fundbilledet i B2 og peger mod situationen i C1b.

Fase C1b er det klareste eksempel på en centralstyring af handelen i romersk jernalder i Skandinavien. Dertil kan iagttages, hvorledes Østsjælland opsuger hovedparten af unika og sjældne importstykker (fig. 5-8). Kun almindelig masseproduktion når f.eks. frem til Østersø-øerne (36). I det østsjællandske center er desuden påvist redistribution af import til omkringliggende zoner (37). Importfordelingen er, sammenholdt med de sociale strukturer, udlagt som kontrol med langdistancehandel og rollen som mellemmand i forhold til bl.a. Østersøens øer (38)(fig. 9).

Overgangshorisonten *fase B2/C1a*, som medregnes til yngre romertid, og C1a, udgør tilsammen højst 50 år. Dette viser, hvor hurtigt B2's udstyr nedlægges i gravene og afløses af yngre romertids nye, tidlige typer.

I sen yngre romertid – i *fase C2 og C3* – sker en klar forskydning mod vest i Danmark. I C2 har det gamle center på Sjælland dog stadig en vis betydning, medens Sydøstfyn er i fremgang. I C3 er Fyn og Jylland klart dominerende.

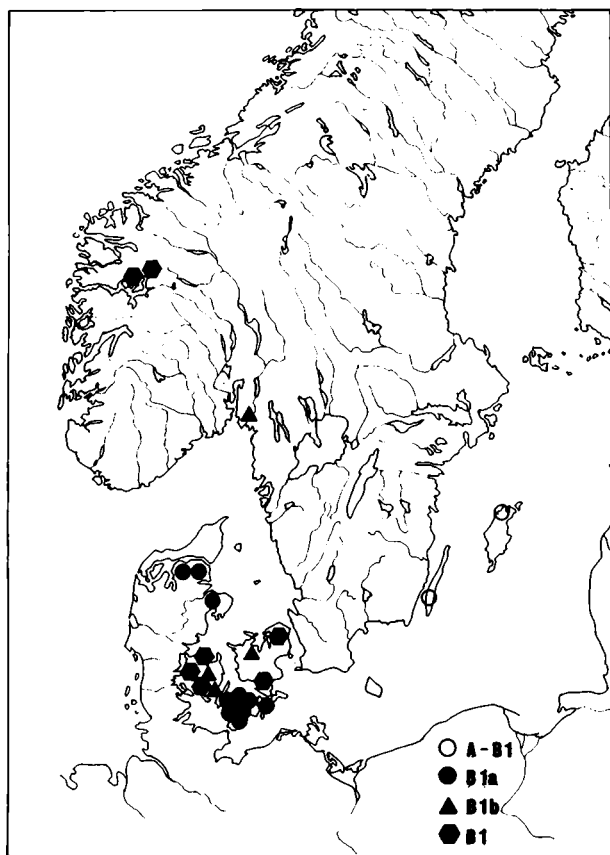

Fig. 5. Udbredelsen af den romerske import (bronze-, sølv- og glaskar), der i Skandinavien kun kendes fra et til tre stykker, i faserne A-B1, B1a, B1b, B1. Lolland-Falster dominerer klart i fase B1a, dertil er Nordjylland også af betydning. I fase B1b er det derimod Østfyn, der har overtaget dominansen. Ud over de afsatte stykker findes et stykke fra fase B1 fra Jylland uden nærmere findested. (Ulla Lund Hansen del. 1984).

Hvorledes overensstemmer dette ustabile billede med mulige kontaktområder, med andre germanske områder og Romerriget? I ældre romertid, dvs. før Markomannerkrigene og især i fase B1, viser materia-

Fig. 6. Udbredelsen af den romerske import (bronze-, sølv- og glaskar), der i Skandinavien kun kendes fra et til tre stykker, i faserne B2 og B. I fase B2 ses det Syddanske områdes dominans tydeligt. (Ulla Lund Hansen del. 1984).

let, at udvekslingen i høj grad er bestemt af Markomannernes og Quadernes stammeforbund og deres politiske alliancer med Romerriget (39). Disse germanske områder virker som de tidligste formidlere nordover af

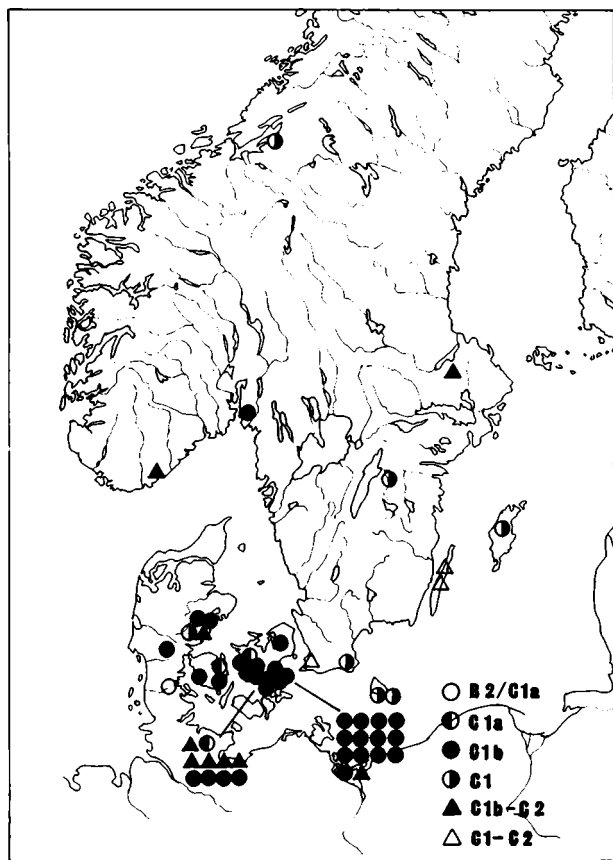

Fig. 7. Udbredelsen af den romerske import (bronze-, sølv-, og glaskar), der i Skandinavien kun kendes fra et til tre stykker, i faserne B2/C1a, C1a, C1b, C1, C1b-C2 og C1-C2. Mest markant er Øst- og Sydsjællands stærke dominans i fase C1b og i lidt mindre udstrækning fortsat op i fase C1b-C2. De sjællandske unika og sjældne stykker må nå området ved den i artiklen beskrevne langdistancehandel fra de nordvestlige romerske provinser til Østsjælland, hvor disse specielle genstande tilbageholdes i det center, der administrerer denne handel. Selvom både Öland og Gotland f.eks. har en del fund fra samme fase, ses det tydeligt, hvor stærkt de importerede kar sorteres inden en mindre del som led i handelskontakter formidles videre fra Sjælland. Ud over de afsatte findes et stykke fra fase C1b med findested i Nordsjælland. (Ulla Lund Hansen del. 1984).

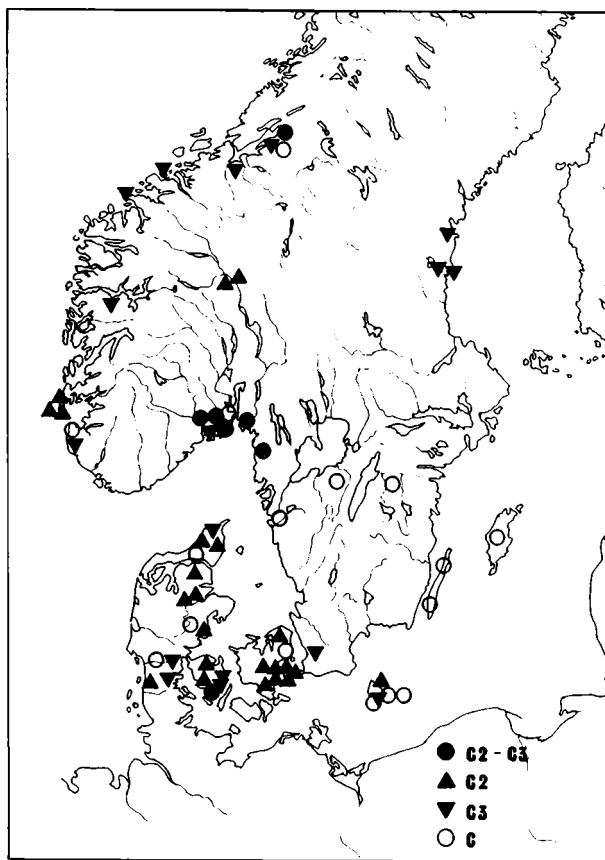

Fig. 8. Udbredelsen af den romerske import (bronze-, sølv- og glaskar), der i Skandinavien kun kendes fra et til tre stykker, i faserne C2-C3, C2, C3 og C. Markant er Østsjællands fortsatte dominans fra fase C1b, hvilket overensstemmer med kort 7 (se fase C1b-C2), dertil kommer Fyn og Jyllands stigende dominans i fase C2 og C3. Tilsvarende gælder Norges kystområder, især Vestlandet. Ud over de afsatte findes et stykke fra Danmark uden findested fra fase C og et stykke fra Vestlandet, Norge, uden nærmere findested fra fase C. (Ulla Lund Hansen del. 1984).

prestigeobjekter bestemt for de øverste i samfundet. Allerede i slutningen af førromersk jernalder kan en sådan social markering ses i grave med kar af italiisk, keltisk eller anden proveniens. Det er dog ofte kar af betydelig ælde, fordi cirkulationstiden var lang (40).

Denne tidlige ældre romertidskontakt er udgangspunkt for en ny social statusmarkering, der efterligner højtstående romerske borgeres levevis, både hvad angår de enkelte genstande, deres brug og specielle samhørighed i funktionsbestemte sæt (41). En række andre påvirkninger ledsager denne kontakt. Statusmarkeringen kan sammenlignes med den mediterrane import i Hallstattkulturen og i de keltiske fyrstegrave (42). Fase B1's import er til dels kommet til de sydligste germanske områder som tributbetaling for klientforhold, men også som genstande bragt til området af romerske købmænd. I den forbindelse er kastelbyerne Carnuntum og Lentia ved Donau vigtige knudepunkter.

Med fase B1a opstår på germansk område rige grave betegnet "fyrstegrave af type Lübsow". Fra fase B1 markerer de øverste samfundslag deres sociale status bl.a. ved gravriter, der omfatter romersk service af bronze, sølv og sjældnere glas. Disse statusgenstande af høj kvalitet er ofte de samme i Danmark og på Kontinentet.

I yngre romertid kendes en tilsvarende gruppe rige grave kaldet »fyrstegrave af type Hassleben-Leuna«. Den tendens der har været blandt enkelte forskere, at tillægge disse grave mindre betydning er en fejl (43). Der er ingen tvivl om, at de må vurderes med mere hensyntagen til de germanske områders variation.

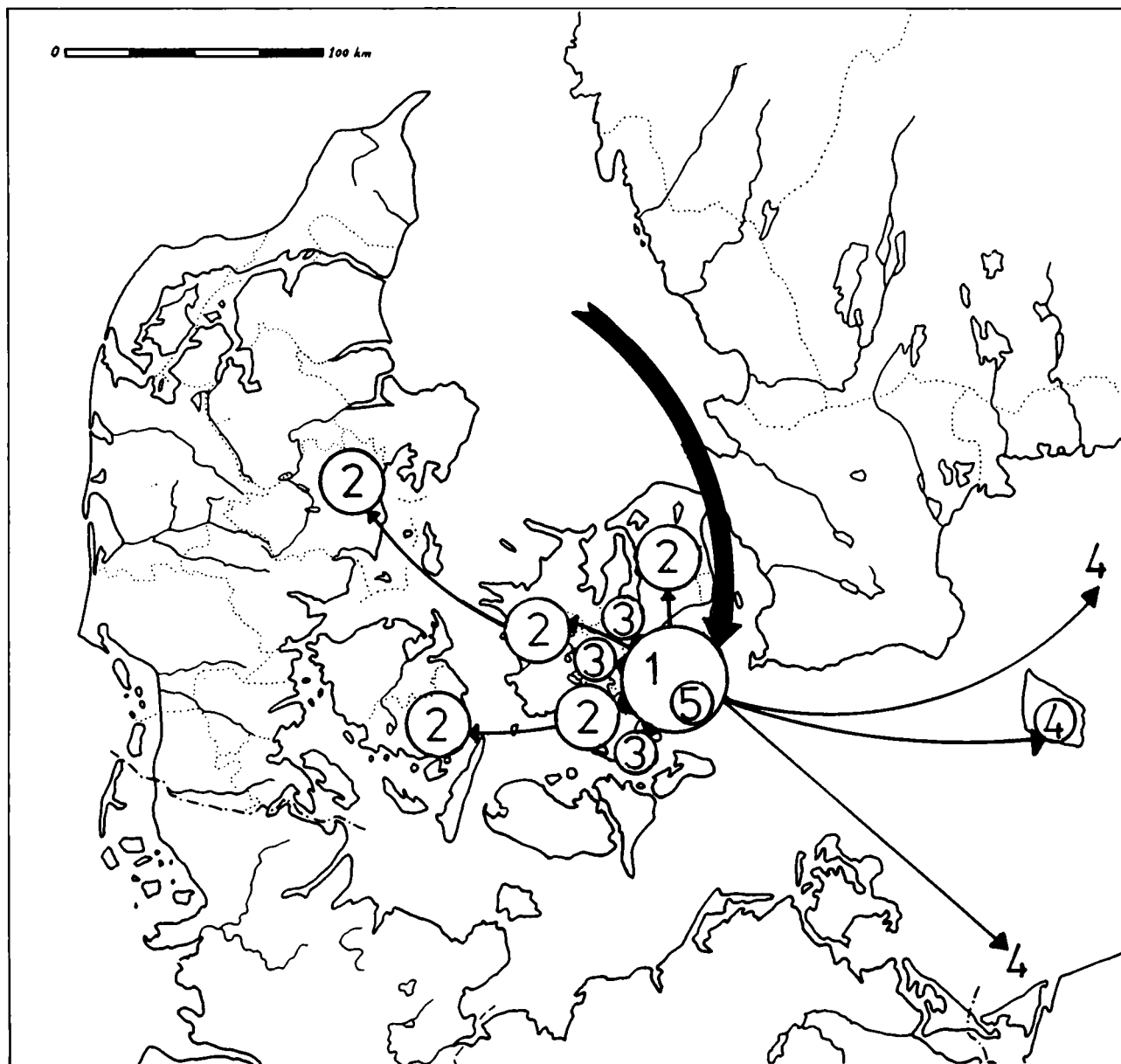
Karakteren af fase B1a og B1b's importgenstande viser, at de kan være udbredt i form af gaveudveksling imellem germanske høvdinge for at styrke deres indbyrdes relationer.

De skriftlige kilder (44) omtaler allerede fra 1. årh.

e.Kr. »markeder« blandt germanerne. Egentlige markeder synes da også at eksistere allerede fra begyndelsen af ældre romertid nær Romerriget. Via disse spredes de romerske genstande. På germansk område har markedsfunktionen forudsætninger i de foregående århundreders økonomi omkring keltiske oppida, foruden i naboskabet til Romerriget. Det er sandsynligt, at organiseret handel i form af »administreret handel« opstår tidligere i den sydlige del af det frie Germanien end nordpå. Her indtager de germanske stammer i glacis-området en central stilling. I virkeligheden er det antagelig en produktionsændring, der kan iagttages i materialets ændrede karakter i fase B2.

En række vigtige analyser har vist, at forskellige sider af samfundet i de sydlige germanske områder påvirkes af naboskabet til Romerriget (45). Oftest må genstandene have bevæget sig gennem flere markeder, via mellemmand og udsendinge, inden de nåede det endelige afsætningsområde. Her kunne de ikke erhverves frit, men var, som gravfundene viser, kun bestemt for en lille velafgrænset del af befolkningen, der efter faste regler atter kunne viderefordre en bestemt mængde.

En række kastelbyer spiller i fase B2 en betydelig rolle i denne formidling af varer. Det drejer sig især om Carnuntum, Brigetio, Aquincum og Vindobona ved Donau. Selv om det frisiske område i ældre romertid teoretisk var en kontaktmulighed, er der intet materiale, der peger mod den løsning. I nogle perioder synes genstandene således at passere flere markeder, mellemmand eller slægter, inden de f.eks. når dansk område. Denne distributionsform synes at gælde for fase B1a, B1b, B2, samt måske for fase B2/C1a og C1a. I fase C1b peger billedet mod langdistancehandel til Østsjælland. Herfra redistribueres en del af varerne til et omkringliggende område, og noget videreudveksles

med fjernere folk. Dette betyder, at en administreret handel styres fra Østsjælland.

Det skandinaviske fundbillede viser, at Sverige og Norge var afhængige af Danmark i størstedelen af romertid, hvad angår forsyningen med romersk import. En statusmarkering tilsvarende danske forhold eksisterer øjensynlig ikke før B2 i Norge og Sverige. Denne statusmarkering indtræder samtidig med de tidligere beskrevne ændringer både på Kontinentet og i Danmark. Fase B2/C1a kan endnu ikke udskilles i Norge og Sverige, men i denne periode er de samme kontaktmuligheder til stede som i fase B2. Denne situation vedvarer til udbruddet af Markomannerkrigene år 166. På kontinentalgermansk område er bronzeimporten

Fig. 9. Model illustrerende importens spredning i Danmark i yngre romertid fase C1b.

1: Det østjællandske center hvortil importen når direkte via langdistancehandel eller via enkelte mellemlid fra den nordvestlige del af Romerriget. Mange romerske importting forbliver i dette center, og som vist på fig. 7 fungerer området som et "filter" for samlingen af unika, sjældne og kostbare importting. Genstandene indgår i områdets grave som statusudstyr.

En del af importen anvendes derudover som relationsbindende faktorer mellem familier (slægter) ved diverse lejligheder (2). Sandsynlige kontaktområder er i fase C1b Østjylland (omkring Århus), Sydøstfyn, Nordvestsjælland, Sydvestsjælland og Nordøstsjælland.

Importen indgår endvidere i redistributionen fra det østjællandske center (3). I fase C1b og måske også C2 synes Østsjælland at administrere en del af de videre forbindelser bl.a. ind i Østersø-området til Bornholm, det nordlige Polen, Öland, Gotland og måske videre til Mellemsverige (4). Endelig er importvarerne også at betragte som råvarer, idet romersk jernalders hjemligt producerede bronze-, sølv- og guldgenstande må skaffe metallet fra omsmeltelede genstande herunder importvarer (kar som mønter)(5). Som illustreret i fig. 1 er der klar sammenhæng mellem de områder, hvis grave dominerer med hensyn til importmængder, kvalitet og sjældenhed samt anvendelsen af ædelmetaller til smykker. De omsmeltelede importting, metallet, følger billedet fra importen. Dvs. et område som Østsjælland har i fase C1b rådte over betydelig større metalmængde (bronze, sølv, guld) end importen umiddelbart viser. (Ulla Lund Hansen del. 1984).

ten op til krigsudbruddet i år 166 faldende, mens glas- og Terra Sigillata-importen er stigende. Ser man bort fra Terra Sigillata'en, kan tilsvarende mængdeforhold mellem bronzer og glas ses afspejlet i Danmark (fig. 10).

I fase C1b er mange muligheder teoretisk åbne for importens bevægelse gennem Kontinentet. Ved alle afsnit af Romerrigets grænse fra Rhinen over Limes' og Donaus kastelbyer foregår atter en betydelig vareudveksling med de sydlige dele af det frie Germanien. Denne omfatter bronzer, glas og Terra Sigillata m.v. (46).

I fase C1b er der kun få fund i de germanske områder, der grænser op til Donauprovinserne, i området frem til provinsen Noricum. Flere fund nord og nordøst for Pannonien afspejler tydeligt kontakt via kastelbyerne Vindobona, Carnuntum, Brigetio og Aquincum. Udbredelsen i denne del af det sydlige frie Germanien via især Mähren viser en forøget spredning mod nordøst i fase C1-C2, men ellers svarer fordelingen til fase B2 (47). Der er imidlertid et klart fald i importen længere nordover i Centraleuropa. Først i zonen mellem nedre Oder og nedre Weichsel sker der atter en stigning. Dette forhold, kombineret med et vist typesammenfald mellem det nordlige Polen og Sydskandinavien, har fået J. Tejral til at fremsætte den teori, at det nordpolske materiale er formidlet via Danmark (48). Dette kan absolut ikke afvises. Dog er der i periodens store kontinentale Terra Sigillata-materiale ikke belæg for teorien, men de to varegrupper spredes næppe på samme måde i germansk område. I fase C1b har den romerske import en meget uensartet udbredelse i området nord for Rhinens munding, ned langs Limes-strækningen og frem til Noricum. De typer, der findes, er produceret i de vestlige dele af provinserne og er i mange tilfælde sjældne øst for Oder. Kun meget

almindelige typer som f.eks. øse-si af type E 161, der antagelig er produceret såvel i Rhin- som Donauprovinserne, er mere jævnt udbredt. De vestlige dele af de romerske provinser dominerer stærkt økonomisk i relation til de østlige. Dette kan især iagttages fra 2. årh. e.Kr. og fremefter.

I området nord og nordøst for Rhinprovinserne træffes en del importtyper svarende til de østdanske. Nogle hidrører fra fase C1b grave og nogle fra tidlige fase C2 grave – i Danmark med hovedvægten på fase C1b. Det komplicerede kronologiske og udbredelsesmæssige billede fører til den konklusion, at der i C1b er en klar forbindelse fra Rhinprovinserne til Østdanmark af importtyper produceret i denne vestlige del af provinsområdet. Disse varer transporteres kun i meget begrænset omfang østover til Donauområdet.

Importtyper udbredt langs Østersøens kyst og ligeledes kendt fra Elb-Saale-området og Sjælland er antagelig formidlet over Sjælland, ligesom der gik en kontakt videre fra Sjælland til Bornholm, Öland, Gotland og Mellemsverige. Tejral forklarer fænomenet omkring de vestligt producerede varers aftagen i det mellemste Donauområde, og især i området nord for Donau, ved en tilbagegang for handelsforbindelserne. Det handelsnet, der førte fra Rhinprovinserne til Pannonien, gik over Alpelandene, dvs. over Raetien, der fra 233 led stærkt under Alamannerangrebene (49). Tilsvarende vanskeligheder med varedistributionen østover illustrerer spredningen af vestlig Terra Sigillata (50). I det hele taget aftager kontakterne gennem den østlige del af det germanske område, dvs. fra Donau og nordover, under og efter Markomannerkrigene og frem til engang i begyndelsen af 4. årh. e.Kr. Dette gælder også ravhandelen via Carnuntum (51). J. Jensen (52) sætter ravets formindskede betydning i Romerriget efter Markomannerkrigene i forbindelse med de østlige han-

delsvejes delvise ophør. Rigtigt er det da også, at rav ikke længere anvendes overalt. Den intense kontakt i yngre romertid først til Østsjælland, dernæst til Fyn og Jylland kan også ses afspejlet i forbruget af rav i de nordvestlige romerske provinser, der nu var økonomisk dominerende. Meget rige gravudstyr bl.a. fra gravlæggelser i storhøje og andre kostbare gravmæler omkring Köln, i provinsen Nord-Brabant (Belginum), samt i Limburg-området indeholder netop i tiden efter Markomannerkrigene store mængder rav kunstfærdigt udskåret til perler, andre smykker, samt små brugsgenstande, prydding og amuletter i stærk plastisk udførelse. I samme periode bruges ravet også i store mængder til perler blandt de germanske folk i modsætning til ældre romertids sparsomme anvendelse. Nogle forskere har foreslået, at de omtalte provinsialromerske arbejder er import fra Aquileia (53). De er imidlertid for sene til at være produceret der. De fleste fund indeholdende disse fine ravting er samtidige med fase C1b, Østsjællands højdepunkt, og hidrører snarere fra et værksted i eller omkring Köln.

Dette rav kan stamme fra Østersøen, fra det nordlige Polen, og via Østsjælland være kommet til Romerriget som led i fase C1b og C2's vareudveksling.

For de to sene yngre romertids faser skal nævnes, at der i fase C2 sker en stor nedgang i importmængden ved Donaugrænsen. Formidlingen har sandsynligvis fulgt en vestlig rute udgående fra Rhinen som i C1b. Endvidere er Elb-Saale-området en vigtig formidlingsmulighed. I fase C3 benyttes stadig en vestlig rute, der allerede i C2 suppleres med en rute fra Sydøsteuropa gennem polsk område mod Østersøen og derfra videre til skandinavisk område.

7. Romerske mønter, glasperler og fibler

De romerske møntfunds betydning på germansk områ-

de er meget omdiskuteret (54). Uden atter at tage denne diskussion op her, skal nogle vigtige iagttagelser påpeges:

De danske denarfund kan i vid udstrækning siges tidsmæssigt at fordele sig efter den øvrige romerske imports udbredelse i Danmark. De jyske denarfund er gennemgående tidligere prægninger end de østdanske og består hovedsagelig af denarer indtil Commodus. Endvidere er det samlede antal mønter fra denarperioden mindre i Jylland end i Østdanmark (55). Denarer er i yngre romertid koncentreret til de landskaber, der også rummer størsteparten af anden import (56). Således findes sølvmønterne i de samme egne af Sjælland som den øvrige import. Dette underbygger Lüders og Bolins teori om, at denarerne afspejler egentlige handelskontakter, hvorimod guldmønterne kunne tænkes at være resultat af sold eller ganske enkelt import af guld (57).

Sydskandinavien og det kontinentale frie Germanien må i romersk jernalder have sfære-økonomi, dvs. forskellige typer af økonomi i forskellige samfundsgrupper lejret i et redistributivt system. I et bestemt geografisk område indenfor dette system anvender en lille velafgrænset del af befolkningen i en kort periode denarer som modydelse for bestemte genstande. Fundbilledet peger her på de statusgivende sølv- bronze- og glaskar. Desuden kan denarerne have været anvendt som udvekslingsmiddel for varer fra f.eks. Østersø-øerne, der er viderehandlet over Østsjælland. Men situationen er ustabil, som det er illustreret ved importen af metalkar og glas.

Med til et billede af periodens samlede vareudveksling hører en lang række andre genstandsgrupper produceret i Romerriget. Nogle få eksempler skal her nævnes i relation til de allerede fremlagte resultater, der hovedsagelig baserer sig på bronze- sølv- og glaskar.

Glasperler. Importen af romerske glasperler til Germania libera er et meget forsømt forskningsområde, måske fordi perlematerialet er uhyre omfattende. Den germanske smykkeskik er radikalt forskellig fra den romerske. Selv om perlerne produceres i Romerriget, bæres de blandt germanerne på anden vis end af de romerske kvinder.

Ligesom importen af bronze- og glaskar stiger gennem B2 til C1 i Skandinavien (Kunow ser ikke denne stigning på Kontinentet), så er der i det importerede perlemateriale en markant stigning fra B1 til B2 og fortsat gennem hele yngre romertid og ældre germanertid.

M. Mączyńskas analyse af romertidens perler i det frie Germanien (ikke Skandinavien) synes at vise, at perlerne varierer med tilstrømningen af glaskar. Men deres antal stiger snarere blot i takt med vareudvekslingen. Anvendelsen af glasperler er betragtelig større i yngre end ældre romertid (58).

Endnu mangler en bearbejdning af de skandinaviske perler fra romersk tid. Gravfundene viser en sparsom anvendelse i ældre romertid, dernæst en markant stigning i yngre romertid. I Danmark og de øvrige skandinaviske områder stiger anvendelsen af perler gennem yngre romertid til et maximum i fase C3(59). Perlemængden i grave er, som den øvrige import, afhængig af bl.a. social status (60), ligesom ravperler synes at være det (61). Glasperlernes stigende hyppighed skal måske ses i sammenhæng med, at glaskar i modsætning til bronzekar spiller en stadig stigende rolle som statusmarkering gennem yngre romertid såvel på Kontinentet som i Danmark (se fig. 10).

Provinsialromerske fibler. De provinsialromerske fibler udgør en minimal gruppe af importgenstande i Skandinavien (62). Fra dansk område kendes flest provinsialromerske fibler i ældre romertid, mens der er langt

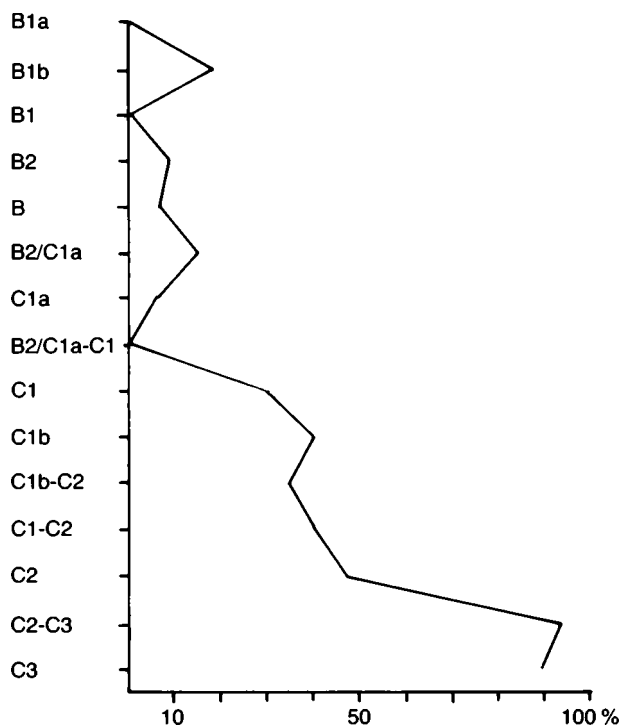

Fig. 10. Diagram illustrerende de importerede glaskars andel af den samlede bronze-, sølv- og glaskarimport i romersk jernalder i Danmark udtrykt i %. Diagrammet udtrykker relationen:

$$\frac{\text{antal glas} \times 100}{\text{antal glas} + \text{antal bronze/sølvkar.}}$$

Fra en svag og varierende andel i ældre romertid følger en stadig større andel fra tidlig yngre romertid (B2/C1a-C1) til næsten totalandel i de sidste faser af yngre romertid. (Ulla Lund Hansen del. 1984).

færre i yngre romertid. Fra Sverige kendes nogle få, især på Øland-Gotland, men ingen fra Norge (63).

Ældre romertids provinsialromerske fibler i Germania libera har en jævn udbredelse (64), dog med stærk aftagen fra syd mod nord (65)(fig. 11). Fjernhandel må

afvises som udbredelsesmåde. I stedet mener Cosack, at udbredelsen sker ved fibelbæreren selv – dog kombineret med nogen grænsehandel.

Man skal bemærke, at de provinsialromerske fibler i yngre romertid ikke har deres største udbredelse i grænsezonen, hvis man regner denne for at være ca. 200 km bred, men udenfor denne (66). Yngre romertids provinsialromerske fibler findes på Kontinentet i de områder, der især er domineret af den vestligt producerede bronze- og glasimport, nemlig mellemste Elben og dens bifloder. Dertil kommer området omkring nedre Elben samt mellem nedre Elben og Weser (fig. 12).

Forskellen i udbredelse mellem ældre og yngre romertids provinsialromerske fibler synes at svare til den ændring i vareudvekslingen, der kunne iagttages mellem ældre og yngre romertid. I ældre romertid ses en mere personbåren udbredelse kombineret med gaveudveksling, bytte- og grænsehandel (se note 65). I yngre romertid synes udbredelsen på Kontinentet derimod at afspejle fjernhandel. Handelsforbindelserne helt op til de skandinaviske områder ses dog mindst tydeligt.

8. Konklusion

Store som små importgrupper har været berørt, og mange andre kunne have været inddraget her. Men én ting er af stor vigtighed at konstatere, nemlig at det i virkeligheden kun er en meget lille og speciel udvalgt gruppe af romersk producerede genstande, der formidles videre til store dele af det frie Germanien. Dertil kommer forgængelige varer som vin, madvarer, klæde, farvestoffer osv. Nogle få, men typiske eksempler skal nævnes:

Sølv- og bronzekar kendes i Romerriget i et stort og varieret udvalg, hvoraf mange aldrig træffes i det frie

Fig. 11. Udbredelsen af
ældre romertids provinsi-
alromerske fibler i det frie
Germanien.
(Cosack 1979, kort 14).

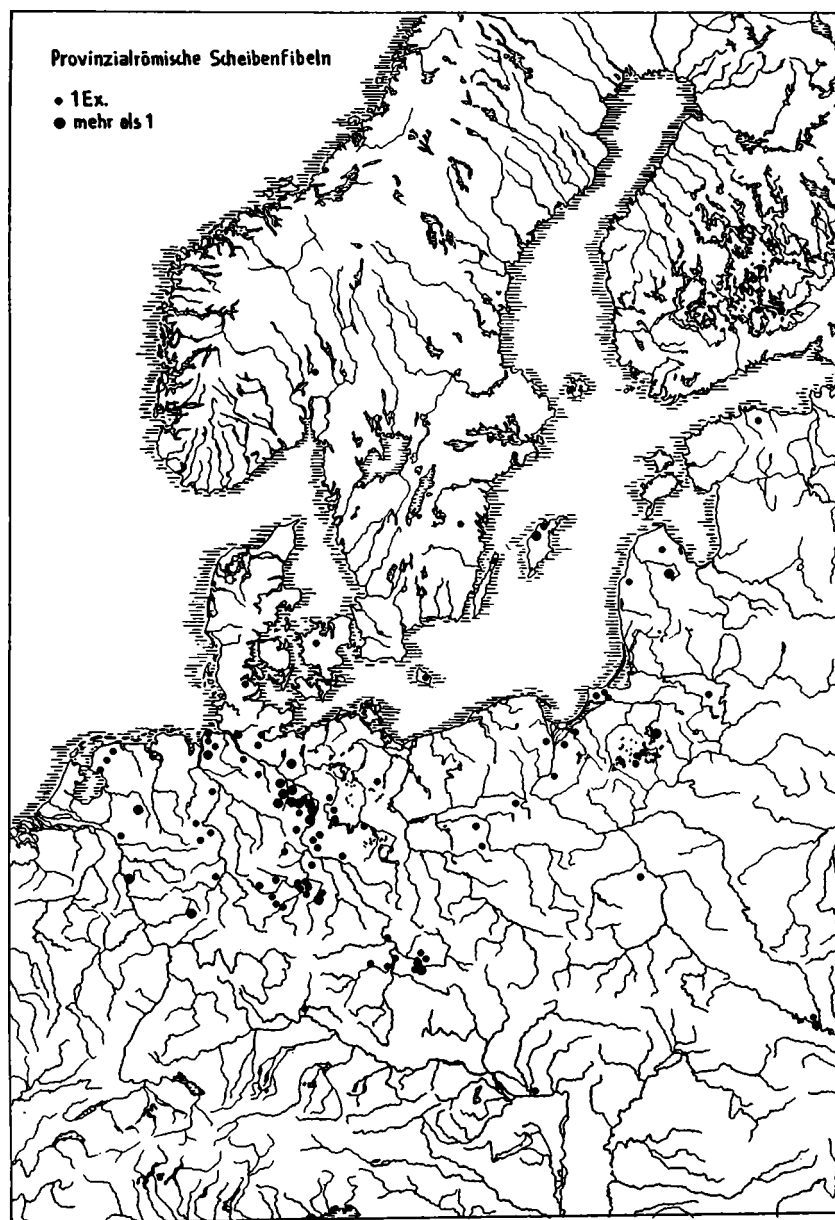
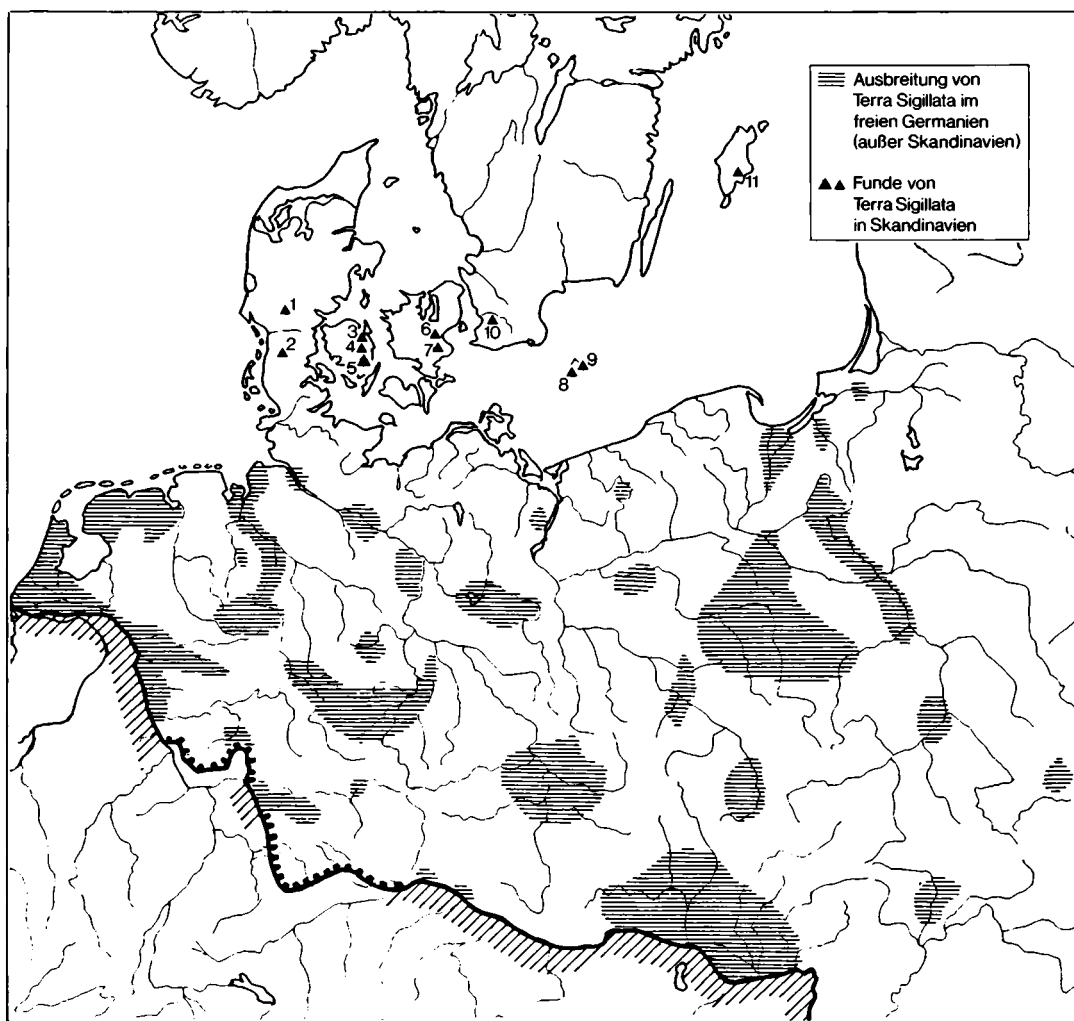

Fig. 12. Udbredelsen af provinsialromerske skivefibler i yngre romertid i det frie Germanien. Enkelte er tilkommet i Danmark og Sverige (se note 63). (Thomas 1966, Taschenkarte 1).

Fig. 13. Udbredelsen af skandinaviske fund af Terra Sigillata samt vigtigste områder med Terra Sigillata i Germania libera. Mængdemæssigt er udbredelsen i Skandinavien i modstrid med den øvrige import, dog befinder de danske fund sig i de vigtigste områder for anden import, idet hovedparten af Terra Sigillata i Danmark er fra tidlig yngre romertid (se Ulla Lund Hansen 1982, s. 79 fig. 2).

Germanien (67). Tilsvarende gælder for mange typer glaskar og romersk produceret keramik. En undtagelse danner Terra Sigillata'en, der spredes over store dele af det frie Germanien, men især i de grænsenære områ-

der. Terra Sigillata'ens nordlige distribution bryder med den samtidige bronze- og glasimport, idet den er sjælden i Skandinavien på et tidspunkt, hvor importen her ellers er betydelig (68)(fig. 13).

Romerske smykker som diademer, hals- og armlænker, ørenringe m.v. træffes sjældent i det frie Germanien på nær fibler, der udgør en fast bestanddel af såvel mands- som kvindedragten, og delvis derved tjener et andet formål end ovennævnte smykker, hvis formål udelukkende er pryde samt markering af bærerens status.

I romersk jernalder erhverves romersk producerede genstande således i fase B1 og B2 som gaveudveksling mellem germanske høvdinge. Men det skal erindres, at der allerede på dette tidspunkt efter de skriftlige kilder at dømme eksisterer markeder i dele af det frie Germanien. Endvidere kommer en del af de romerske genstande til germansk område som resultat af andre kontakter: tribut, krigsbytte, subsidiebetalinger, gaver, gidselbetalinger m.v. De omtalte markeder i de germanske områder nærmest Romerriget må blandt germanerne indbyrdes fungere som centre for handel. De romerske handelsmænd kan tænkes delvis at modtage betaling for deres varer i mønt, hvis funktion tidligt var velkendt i området nær Romerriget.

I yngre romertid, konstaterbart senest fra fase C1b, eksisterer på Østsjælland et center, hvis langdistancehandel må karakteriseres som resultat af administreret handel. Herfra sker en redistribution efter fast mønster til i hvert tilfælde Sjælland i form af gavegivning og andre relationsbindende handlinger og ydelser for tjenester. Derudover finder en egentlig vareudveksling sted med en større del af det sydsandinaviske område. To økonomiske processer er indeholdt i dette:

1) Internt. Redistribution indenfor et lokalt samfund af uvis størrelse, hvis produktionsoverskud indgår til et center mod andre ydelser, f.eks. militær sikkerhed, modydelse mod krigstjeneste osv.

2) Eksternt. Vareudveksling baserende sig på et bestemt udvalg af centrets erhvervede romerske gen-

stande, måske dertil mønter og naturalier (se fig. 9).

Som modydelse indgår »varer« (muligheder er: skind, huder, jern, rav, slaver, voks, uld, klæde, heste, kvæg, våben, korn, salt, honning, gæs, fjer, dun, skinke, sæbe, pomade, kvindehår, m.v.), der kan anvendes i centerets udveksling med andre germanske folk og romerske handelsmænd. I sidste instans er disse genstande bestemt for Romerrigets hær såvel som civilbefolkning.

Sideløbende med dette må i hele yngre romertid en vis del af importgenstandene stadig spredes som relationsbindende gaver, som det kendes langt op i tid. Disse er dog vanskelige konkret at udskille i det arkæologiske materiale.

Administreret handel, som den kan iagttages på Sjælland i fase C1b og C2, kan tidligst spores i Norge og Sverige fra sen yngre romertid, antagelig først fra C3. I deres udvekslingssystem synes Norge og Sverige i længere tid at basere sig udelukkende på gaveudveksling end Danmark, ligesom de romerske genstandes spredning er afhængig af forbindelser til Danmark antagelig indtil fase C3, hvor billedet brydes.

Tilsvarende kan man indtil sent i yngre romertid undertiden iagttage længere omløbstid for de romerske genstande i Norge og Sverige end i Danmark, hvor omløbstiden er forbausende kort (69).

Ofte baserer analyser af handelsformer sig – med god grund – især på bronze-, sølv- og glaskar. En stor part af de øvrige genstande af romersk herkomst – så forskelligartede de måtte være – synes for langt de fleste af disse grupper i Skandinavien at følge det mønster, de store importgrupper tegner. Her blot illustreret ved enkelte eksempler.

Handelsveje. Hvilke ruter genstandene har fulgt ved transport fra sted til sted uanset udvekslingsform er endnu uafklaret (70). Indenfor Romerrigets grænser

var den mest økonomiske transportform vandvejen, hav som floder, og derfor i de fleste tilfælde den foretrukne transportform. I Romerriget er omkostningsrelationerne for landtransport, flodtransport og havtransport på basis af oplysninger i skriftlige kilder (71) i gennemsnit 62,5:5,9:1,0. Man skal betænke, at lasteevne og dagslængder er meget forskellige de tre transportformer imellem (72).

Landtransporter over store strækninger undgås så vidt muligt i Romerriget (73), og antagelig har det samme gjort sig gældende i det frie Germanien, hvor vejene ikke var udbygget i nær tilsvarende grad.

Transport og samfærdsel ad vandvejene spiller en stor rolle på hele Kontinentet uanset udvekslingsform. Det gælder både floderne gennem Kontinentet og havvejene. Den klareste illustration af havtransport mellem Romerriget og et skandinavisk område er kontakten i fase C1b fra de nordlige Rhinprovinser, antagelig især Köln-området, til Østsjælland. En anden betydelig havrute er kontakten fra Rhinmundingen til Vestnorge i fase C3.

I det lille lokale samfund spiller landtransport derimod en betydelig rolle. Dette ses klart af de talrige sten- og trækonstruerede vejforløb over vådområder til sikring af transport til bygderne i forbindelse med den interne udveksling, transport af fremmed gods, mennesker og dyr (74).

Landskabets udformning og færdselsmulighederne i bredeste forstand har betydet utrolig meget for kommunikationsmulighederne. Derfor kan f.eks. luftlinieafstande ikke bruges som måleenhed ved analyse af transportafstande af romerske genstande til det frie Germanien (75). Disse varer har bevæget sig på ganske anden vis, ofte ad betydeligt længere ruter, måske via mange led, men derved enklere og alligevel mere sikkert.

Noter

1. En oversigt over udvalgte arbejder findes i Hedeager 1978a s. 191ff.
2. Polanyi, Ahrensberg og Pearson 1957.
3. Service 1962, 1975.
4. Hodder 1978. Renfrew 1972, 1975, 1982.
5. Mest udførlige moderne beskrivelse, se Jensen 1982a.
6. Finley 1982, s. 84.
7. Steuer 1982, s. 233ff.
8. Lund Hansen 1987, s. 29ff.
9. Hedeager 1978b. Lund Hansen 1978, 1987.
10. Lund Hansen 1978, 1982, 1987.
11. Lund Hansen 1977. Werner 1980, s. 1ff. Hedeager og Kristiansen 1982.
12. Jankuhn, Schutzeichel og Schwind 1977. Schmid 1978. Vedrørende Vorbasse, venligst meddelt af S. Hvass.
13. Lund Hansen, Balslev Jørgensen og Sellevold 1984.
14. Redlich 1980, s. 369 kort 1.
15. Tacitus, *Annaler* II, 62.
16. Redlich 1980, s. 357ff. Redlich kort 2 og 3 (s. 370-371) omfatter ca. 1. årh. f.Kr. Genstandene anses oftest for erhvervet ved krigersk handling. Kort 4 (s. 372) omfatter tiden op til 9 e.Kr., dvs. til Varusslaget. Disse fund anses kun i ringe grad at illustrere handel, men i de fleste tilfælde fredsbetalinger. Kort 5 (s. 373), fra 9. e.Kr. til 19. e.Kr., til Marbods fald, mener Redlich ikke viser en transithandel over Marbods rige. Kort 6 (s. 374) spændende fra 19. e.Kr. til 50/51 e.Kr., til Vannius fald, viser stadig kun meget få spor af fjernhandel.
17. Kunow 1983, s. 50 note 396.
18. Jensen 1982a, s. 242ff. Hedeager 1978a. Lund Hansen 1978, 1987.
19. Kunow 1983, s. 35.
20. Kunow 1983, s. 36.
21. Kunow 1983, s. 36.
22. Dette baserer sig på forfatterens registreringer, der omfatter flere fund end hos Kunow 1983, idet også upubliceret materiale indgår. Se Lund Hansen 1987.
23. Kunow 1983, s. 36.
24. Lund Hansen 1978, s. 2:14ff. og 2:21ff. Lund Hansen 1987, s. 127ff.
25. Lund Hansen 1978, s. 2:1ff. 1987, s. 185ff.
26. Lund Hansen 1978, 1987.
27. Kunow 1983, s. 34 note 276. Petrikovits 1979, s. 229ff.

28. En udbredelse til især grænsezone af f.eks. yngre romerske emaljefibler mv. er ikke længere holdbar; tyngdepunktet for udbredelsen befinder sig dobbelt så langt fra den romerske grænse som den af nogle foreslåede 200 km zone (Jensen 1982a, s. 238ff. Hedeager 1978a.).
29. Eggers 1951.
30. Nyregistrering foretaget af artiklens forfatter, omfattende upubliceret og publiceret skandinavisk materiale. Lund Hansen 1987.
31. Kunow 1983 har opdateret Eggers arbejde fra 1951 med publiceret materiale fra ældre romertid. Yngre romertid på Kontinentet er ikke samlet behandlet eller publiceret hvad angår germansk område efter Eggers 1951, dog S. Berke 1986.
32. Matrix-analyser, efter Goldmanns system (1972), se Lund Hansen 1977 og 1987.
33. Kunow 1983, s. 11 note 22-28. Godłowski 1970. Keller 1974.
34. Samhørende servicer/sæt kan bevares som en enhed under hovedsagelig to forudsætninger: Egentlig (direkte) gaveudveksling/tributbetaling, der ikke passerer mange led (eksempel Hobbygraven), og ved målrettet vareudveksling fra et område til de endelige bestemmelsesområder (som f.eks. fase C1bs servicer af samhørende genstande, f.eks. glas). Derimod virker det usandsynligt ved gaveudveksling, der passerer mange led og store geografiske afstande.
- 34a. Lund Hansen 1987.
35. Kunow 1983, s. 174 kort 4.
36. Lund Hansen 1977, 1978, 1987. Lund Hansen og Nielsen 1978.
37. Hedeager 1978b. Lund Hansen 1987.
38. Lund Hansen 1978, 1987. Lund Hansen og Nielsen 1978.
39. Lund Hansen 1978, s. 2:8ff. med videre henvisninger. Lund Hansen 1987. Er i modstrid med Redlichs synspunkt, se note 16.
40. Riis 1960.
41. Kunow 1983. Nierhaus 1954. Nuber 1972. Werner 1950, 1954 og 1978.
42. Wells 1980. Kimmig 1983. Pauli 1980. (Alle med videre henvisninger).
43. Gebühr 1974.
44. Plinius d. ældre, *Naturalis historia* XXXVII,43; 45.
45. Wielowiejski 1970.
46. Wielowiejski 1970, s. 316.
47. Wielowiejski 1970, s. 316.
48. Tejral 1970, s. 394 fig. 3.
49. Tejral 1970, s. 409ff.
50. Lund Hansen 1982, 1987, s. 179ff.
51. Jensen 1982b. Henig 1983, s. 162ff. (med videre henvisninger).
52. Jensen 1982b.
53. Gaitzsch 1982, s. 502ff.
54. Lund Hansen 1978, s. 2:28ff. med videre henvisninger. Lund Hansen 1987, s. 229ff.
55. Balling 1963, s. 70ff., 1967. Breitenstein 1943, 1944, 1946. Lund Hansen 1978, s. 2:17.
56. Lund Hansen 1978, s. 2:23.
57. Bolin 1926, s. 309ff. Lund Hansen 1978, s. 2:23. Lüders 1956. Malmer 1977.
58. Mączyńska 1977, s. 70 fig. 2, s. 71 fig. 3. Tempelmann-Mączyńska 1985.
59. Lund Hansen 1977, s. 153 fig. 68.
60. Lund Hansen 1977, s. 155.
61. Lund Hansen 1977, s. 155ff. Jensen 1982b, s. 164.
62. Grundlaget for følgende bemærkninger er en nyregistrering af de skandinaviske provinsialromerske fibler samt en række publikationer vedrørende emnet, bl.a.: Almgren 1923. Cosack 1979. Thomas 1966.
63. Ældre romertid, Danmark 27 stykker (Jylland 16, Fyn 8, Bornholm 3), 4 fra Sverige (Gotland 3, Småland 1), ingen fra Norge. Yngre romertid, Danmark 7 (Jylland 3, Fyn 1, Bornholm 3), 7 fra Sverige (Öland 3, Gotland 2, Skåne 1, Uppland 1), ingen fra Norge. Blot daterbar til romertid kendes endvidere 1 fibel fra Gotland og 1 fra Öland.
64. Cosack 1979, kort 1 og kort 14.
65. Cosack 1979, s. 71ff.
66. Thomas 1966, kort 1.
67. F.eks. må Hildesheim-fundet sættes i forbindelse med helt andre typer af kontakter. Fundet er antagelig nedgravet i forbindelse med ufred, måske nederlaget i Teutoburgerskoven år 9 eller måske en anden af de romerske ekspeditioner ind i Germanien tidligt i 1. årh. e.Kr. Genstandene må udgøre et service tilhørende en højtstående romer, civil eller militær. Gehrig 1967. Fundets typer træffes ikke i Germania libera på nær sølvdrikkebægrene.
68. Lund Hansen 1982, 1987, 179ff.
69. Lund Hansen, 1987, s. 161ff.
70. Stjernquist 1967.
71. Kunow 1983, s. 53ff.
72. Kunow 1983, s. 54 fig. 5.
73. Finley 1982, s. 98ff.
74. Schou Jørgensen 1977. Hansen og Nielsen 1979.
75. Kunow 1983, s. 55 note 434. Hedeager 1978a, s. 200 fig. 1.

Litteratur

- Almgren, O.: Studien über Nordeuropäische Fibelformen. Mannus-Bibliothek Nr. 32. Leipzig 1923.
- Balling, J.: De romerske myntfund fra Jylland. Nordisk Numismatisk Årsskrift 1962. Lund 1963.
- Balling, J.: De romerske myntfund fra Skåne, Halland og Blekinge. Nordisk Numismatisk Årsskrift 1966. Lund 1967.
- Berke, S.: Der Export von Bronzefässen und Terra Sigillata in die Germania libera. Dissertation, Bd. 1-2. 1986 (utrykt).
- Bolin, S.: Fynden av romerska mynt i det fria Germanien. Lund 1926.
- Breitenstein, N.: De romerske møntfund fra Gudme herred. Nordisk Numismatisk Årsskrift 1942. Oslo 1943.
- Breitenstein, N.: De romerske møntfund fra Fyen udenfor Gudme herred. Nordisk Numismatisk Årsskrift 1943, Oslo 1944.
- Breitenstein, N.: De romerske møntfund fra Bornholm. Nordisk Numismatisk Årsskrift 1944, Oslo 1946.
- Cosack, E.: Die Fibeln der Älteren Römischen Kaiserzeit in der Germania libera (Dänemark, DDR, BRD, Niederlande, CSSR). Eine technologisch-archäologische Analyse. Teil I. Göttinger Schriften zur Vor- und Frühgeschichte. Bd. 19. Neumünster 1979.
- Eggers, H.J.: Der römische Import im freien Germanien. Atlas der Urgeschichte. Bd. I. Hamburg 1951.
- Finley, M.I.: Antikkens økonomi. Herning 1982. Oversat fra: The Ancient Economy. London 1973.
- Gaitzsch, W.: Niederzier, Kr. Düren. Bonner Jahrbuch 182. Bonn 1982.
- Gebühr, M.: Zur Definition älterkaiserzeitlicher Fürstengräber von Lübsow-Typ. Prähistorische Zeitschrift 49. Berlin 1974.
- Gehrig, U.: Hildesheimer Silberfund. Berlin 1967.
- Godłowski, K.: The Chronology of the Late Roman and Early Migration Periods in Central Europe. Prace Archeologiczne 11. Kraków 1970.
- Hansen, V. & H. Nielsen: Oldtidens veje og vadesteder, belyst ved nye undersøgelser ved Stevns. Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 1977. København 1979.
- Hedeager, L.: A Quantitative Analysis of Roman Imports in Europe north of the Limes (0-400 A.D.), and the Question of Roman-Germanic Exchange. New Directions in Scandinavian Archaeology. Vol. I. København 1978(a).
- Hedeager, L.: Processes towards State Formation in Early Iron Age Denmark. New Directions in Scandinavian Archaeology. Vol. I. København 1978(b).
- Hedeager, L. & K. Kristiansen: Bendstrup – en fyrstegrav fra den romerske jernalder, dens sociale og historiske miljø. Kuml 1981. København 1982.
- Henig, M.: A Handbook of Roman Art. M. Henig (ed.). Oxford 1983.
- Hodder, I.: Some effects of distance on patterns of human interaction. I: The Spatial Organisation of Culture. I. Hodder (ed.). London 1978.
- Hodder, I.: Social organisation and human interaction: The development of some tentative hypotheses in terms of material culture. I. The Spatial Organisation of Culture. I. Hodder (ed.). London 1978.
- Jankuhn, H., R. Schutzeichel og F. Schwind (eds.): Das Dorf der Eisenzeit und das frühen Mittelalters. Siedlungsform – Wirtschaftliche Funktion – Soziale Struktur. Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen. Philol.-Hist. Klasse. Dritte Folge Nr. 101. Göttingen 1977.
- Jensen, J.: The Prehistory of Denmark. London 1982(a).
- Jensen, J.: Nordens guld. En bog om oldtidens rav, mennesker og myter. København 1982(b).
- Keller, E.: Zur Chronologie der jüngerkaiserzeitlichen Grabfunde aus Südwestdeutschland und Nordbayern. Studien zur Vor- und Frühgeschichtlichen Archäologie. Festschrift für Joachim Werner zum 65. Geburtstag. I. München 1974.
- Kimmig, W.: Die griechische Kolonisation im westlichen Mittelmeergebiet und ihre Wirkung auf die Landschaften des westlichen Mitteleuropa. Jahrbuch Römisch-Germanische Zentralmuseum Mainz 30. Mainz 1983. (med videre henvisninger).
- Kunow, J.: Der römische Import in der Germania libera bis zu den Markomannenkriegen. Studien zu Bronze- und Glasgefäßen. Göttinger Schriften zur Vor- und Frühgeschichte. Bd. 21. Neumünster 1983.
- Lund Hansen, U.: Das Gräberfeld bei Harpelev, Seeland. Studien zur jüngeren römischen Kaiserzeit in der seeländischen Inselgruppe. Acta Archaeologica Vol. 47. 1976. København 1977.
- Lund Hansen, U.: International stormagt kontra randområder. Handel i romersk og ældre germansk jernalder. Förttyck av Mötesföredrag. XV Nordiska Arkeologmötet Visby. 1978.
- Lund Hansen, U.: Die skandinavischen Terra Sigillata-Funde. Zu Ihrer Herkunft, Datierung und Relation zu den übrigen römischen Importen der jüngeren Kaiserzeit. Studien zur Sachsenforschung 3. Hildesheim 1982.
- Lund Hansen, U.: Römischer Import im Norden. Warenaustausch

- zwischen dem Römischen Reich und dem freien Germanien während der Kaiserzeit unter besonderer Berücksichtigung Nordeuropas. Nordiske Fortidsminder, Ser. B Bd. 10, København 1987.
- Lund Hansen, U. & H. Nielsen: En ny Himlingøjegrav. Nationalmuseets Arbejdsmark. København 1978.
- Lund Hansen, U., J. Balslev Jørgensen og B. Sellevold: Iron Age Man in Denmark. Prehistoric Man in Denmark Vol. III. København 1984.
- Lüders, A.: Eine kartographische Darstellung der römischen Münzschätze im freien Germanien. *Archaeologia Geographica* 4. 1955. Hamburg 1956.
- Maczyńska, M.: Perlen in den römischen Kaiserzeit und frühen Völkerwanderungszeit im Gebiet des mitteleuropäische Barbaricum. *Archeologia XXVIII*. Warszawa 1977.
- Malmer, M.P.: Chronologie der Solidi und Goldbrakteaten. *Archäologische Beiträge zur Chronologie der Völkerwanderungszeit. Antiquitas, Reihe 3 Bd. 20*. Bonn 1977.
- Nierhaus, R.: Kaiserzeitlicher Südweinexport nach dem freien Germanien? Zur Frage der Verwendungsweise der römischen Bronzegerichte und Trinkgefäße im germanischen Norden. *Acta Archaeologica* 25. København 1954.
- Nuber, H.U.: Kanne und Griffschale. Ihr Gebrauch im täglichen Leben und die Beigabe in Gräbern der römischen Kaiserzeit. 53. Bericht der Römisch-Germanische Kommission. Berlin 1972.
- Pauli, L.: Die Kelten in Mitteleuropa. Kultur. Kunst. Wirtschaft. Salzburger Landesausstellung 1. Mai – 30. Sept. 1980 im Keltenmuseum Hallein. Österreich. Salzburg 1980. L. Pauli (ed.) (med videre henvisninger).
- Petrikovits, H.v.: Militärisches Nutzland in den Grenzprovinzen des römischen Reiches. *Actes du VIIe congrès international d'épigraphie grecque et latine* 1977. 1979.
- Polanyi, K. & C. Ahrensberg & H. Pearson (eds.): *Trade and Markets in the Early Empires*. Glencoe 1957.
- Redlich, E.: Politische und wirtschaftliche Bedeutung der Bronzegefäße am Unterelbe und Saale zur Zeit der Römerkriege. *Studien zur Sachsenforschung* 2. Hildesheim 1980.
- Renfrew, C.: *The Emergence of Civilisation*. London 1972.
- Renfrew, C.: Trade as Action at a Distance: Question of Integration and Communication. I: *Ancient Civilization and Trade*. J.A. Sabloff og C.C. Lamberg-Karlovsky (eds.). New Mexico 1975.
- Renfrew, C.: Socio-economic Change in ranked Societies. I: *Ranking, Resource and Exchange. Aspects of the Archaeology of early european Society*. C. Renfrew og S. Shennan (eds.). Cambridge 1982.
- Riis, J.P.: The danish Bronze Vessels of greek, early campanian and etruscan manufactures. *Acta Archaeologica* 30. København 1960.
- Schmid, P.: Seidlungs- und Wirtschaftsstruktur auf dem Kontinent. Sachsen und Angelsachsen, Hamburg 1978.
- Schou Jørgensen, M.: *Veje af træ*. Antikvariske Studier 1. København 1977.
- Service, E.R.: *Primitive social Organization*. New York 1962.
- Service, E.R.: *The origins of the State and Civilization*. New York 1975.
- Steuer, H.: Frühgeschichtliche Sozialstrukturen in Mitteleuropa. Eine Analyse der Auswertungsmethoden des archäologischen Quellenmaterials. *Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen. Philologisch-Historische Klasse, Dritte Folge Nr. 128*. Göttingen 1982.
- Stjernquist, B.: Models of commercial diffusion in Prehistoric Times. *Scripta Minora* 1965-1966:2. Lund 1967.
- Tejral, J.: Die Markomannenkriege und die römischen Importe der jüngeren römischen Kaiserzeit in Mähren. *Archaeologia Rozhledy* 22. Prag 1970.
- Tempelmann-Maczyńska, M.: Die Perlen der römischen Kaiserzeit und der frühen Phase der Völkerwanderungszeit im mitteleuropäischen Barbaricum. *Römisch-Germanische Forschungen* 43, Mainz 1985.
- Thomas, S.: Die provincialrömischen Scheibenfibeln der römischen Kaiserzeit im freien Germanien. *Berliner Jahrbuch für Vor- und Frühgeschichte* 6. Berlin 1966.
- Wells, P.S.: *Culture contact and Culture change. Early Iron Age Central Europe and the Mediterranean World*. Cambridge 1980.
- Werner, J.: Römische Trinkgefäße in germanischen Gräbern der Kaiserzeit. Ur- und Frühgeschichte als historische Wissenschaft. *Festschrift E. Wahle*. 1950.
- Werner, J.: Die Bronzekanne von Kelheim. *Bayerische Vorgeschichtsblätter* 20. München 1954.
- Werner, J.: Zur Bronzekanne von Kelheim. *Rückblick und Ausblick. Bayerische Vorgeschichtsblätter* 43. München 1978.
- Werner, J.: Der goldene Arming des Frankenkönigs Childerich und die germanischen Handgelenkringe der jüngeren Kaiserzeit. *Frühmittelalterliche Studien* 14. Berlin 1980.
- Wielowiejski, J.W.: *Kontakty Noricum i Panninii z Ludami Połnocnymi*. Warszawa 1970.